

PRAWO DO RZETELNEGO PROCESU SĄDOWEGO

Łukasz Lasek, Helsińska Fundacja Praw Człowieka

Prawo do rzetelnego procesu jest fundamentalnym prawem każdej osoby w demokratycznym państwie prawa. Pod tą zwięzłą formułą kryje się bogaty katalog zasad, jakie winny być nie tylko deklarowane przez państwo, ale przede wszystkim, urzeczywistniane w codziennej praktyce wymiaru sprawiedliwości. Rzetelność postępowania sądowego jest bowiem gwarantem praworządności państwa i ochrony wszelkich praw i wolności jednostki.

Państwo polskie, o czym stanowi art. 45 Konstytucji, gwarantuje „każdej osobie prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.” Nadto prawo do rzetelnego procesu jest również przedmiotem regulacji ustawowych oraz Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności („Konwencja”) i jej art. 6, który stanowi:

1. Każdy ma prawo do rzetelnego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej. Postępowanie przed sądem jest jawne, jednak prasa i publiczność mogą być wyłączone z całości lub części rozprawy sądowej ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe w społeczeństwie demokratycznym, gdy wymaga tego dobro małoletnich lub gdy służy to ochronie życia prywatnego stron albo też w okolicznościach szczególnych, w granicach uznanych przez sąd za bezwzględnie konieczne, kiedy jawność mogłaby przynieść szkodę interesom wymiaru sprawiedliwości.

2. Każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą.

3. Każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma co najmniej prawo do:

a) niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym o istocie i przyczynie skierowanego przeciwko niemu oskarżenia;

b) posiadania odpowiedniego czasu i możliwości do przygotowania obrony;

c) bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony, do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości;

d) przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia oraz żądania obecności i przesłuchania świadków obrony na takich samych warunkach jak świadków oskarżenia;

e) korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie.

Prawo do rzetelnego procesu winno być bezwzględnie przestrzegane we wszystkich rodzajach postępowań – tak w procesie karnym, bez względu na wagę zarzucanych czynów, w procesie cywilnym, bez względu na wartość przedmiotu sporu, jak i w procesie administracyjnym, gdzie po jednej stronie stoi jednostka a po drugiej państwo. Każdy bowiem

ma prawo do takie samego traktowania przez niezawisły i bezstronny sąd, niezależnie od tego, czy sprawa jest rozpoznawana przez sąd pierwszej instancji czy Sąd Najwyższy.

Na prawo do rzetelnego procesu składają się następujące zasady:

Prawo jednostki do rozpatrzenia sporu prawnego przez sąd działający na podstawie ustawy, w oparciu o zasady bezstronności i niezawisłości.

Każdy ma prawo do przedstawienia swojej sprawy bezstronnemu i niezawisłemu sądowi. Niezawisłość oceniania jest w kontekście sposobu powoływania sędziów, istnienia gwarancji przed naciskami zewnętrznymi natomiast bezstronność związana jest z aspektem subiektywnym, takim jak brak osobistych uprzedzeń sędziów oraz aspektem obiektywnym, takim jak istnienie i możliwość skutecznego skorzystania z gwarancji i mechanizmów pozwalających stronniczość wykluczyć. Strona, w której przekonaniu sąd jest stronniczy, ma prawo domagać się zmiany sędziego.

Prawo każdej osoby do rozpatrzenia jej sprawy w „rozsądnym terminie”.

Jakkolwiek klauzula generalna w postaci sformułowania „rozsądny termin” nie określa żadnych konkretnych terminów, jednakże długość tego terminu uwarunkowana jest takimi czynnikami jak stopień skomplikowania sprawy, zachowanie organów prowadzących sprawę, zachowanie skarżącego oraz znaczenie sprawy dla skarżącego. Stopień skomplikowania sprawy może wynikać z kwestii prawnych lub faktycznych. Długość postępowania nierzadko uwarunkowana jest potrzebą sporządzenia opinii biegłych, dużą ilością świadków lub ilością postawionych zarzutów.

W przypadku spraw nieuzasadnienie przedłużających się istnieje możliwość złożenia skargi do Strasburga przed jej zakończeniem. Tym sposobem uczyniono wyjątek od ogólnej zasady, iż skargi do Strasburga, aby otrzymały status dopuszczalnych muszą spełnić przesłankę wyczerpania krajowej drogi prawnej.

Warto przy tym wskazać instytucję *skargi na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki* wprowadzoną ustawą z dnia 17 czerwca 2004 roku (Dz. U. 2004 nr 179 poz. 1843).

Zasada jawności postępowania

Co do zasady rozprawy są jawne. Wymóg publicznego rozpatrzenia sprawy przez sąd dotyczy stosunku do mediów oraz osób trzecich. Sąd jednakże może przeprowadzić całą rozprawę lub jej część z wyłączeniem jawności. Taką decyzję może podjąć sąd ze względu na ochronę moralności, porządku publicznego, bezpieczeństwa państwowego, ważny interes życia prywatnego lub interes wymiaru sprawiedliwości. Jednakowoż bez względu czy rozprawa była jawna czy nie, ogłoszenie wyroku jest publiczne.

Zasada równości praw stron w procesie

Zasada równości praw stron w procesie najpełniej oddaje zasadę słuszności procesu. Stanowi ona gwarancję, iż każdej ze stron przysługują wszelkie środki prawne, które może wykorzystać w czasie toczącego się postępowania w celu obrony swoich interesów.

Zasada aktywnego udziału stron w postępowaniu

Proces karny w Polsce jest procesem kontradiktoryjnym, czyli spornym. Strony tego postępowania – oskarżenie i obrona mają prawo być obecne na rozprawie oraz mają prawo wnioskować o dopuszczenie dowodów, które mogą mieć znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy. Należy przy tym jednak podkreślić, iż to sąd decyduje o dopuszczalności i o ocenie danego środka dowodowego, a sam wniosek złożony przez stronę nie jest równoznaczny z dopuszczeniem takiego dowodu.

Z gwarancji aktywnego udziału strony w postępowaniu wynika również, iż strony mają możliwość przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków zarówno obrony jak i oskarżenia, a nadto mają prawo do osobistego poznania i skomentowania spostrzeżeń i dowodów strony przeciwnej.

Zasada domniemania niewinności

Każdy człowiek pozostaje niewinnym aż do prawomocnego skazania. Aż do tego czasu, czyli także w czasie postępowania sądowego dana osoba winna być uznawana i traktowana jak osoba niewinna. Z treści tej zasady wynikają dwie podstawowe kwestie.

Po pierwsze - ciężar dowodu spoczywa na oskarżycielu. Innymi słowy to oskarżyciel musi udowodnić danemu podejrzanemu, iż dopuścił się popełnienia czynu zabronionego. Podejrzanemu nie musi udowadniać swojej niewinności.

Po drugie - w razie pojawienia się jakichkolwiek wątpliwości winny być one rozstrzygane na korzyść oskarżonego.

Domniemanie niewinności ma za zadanie chronić oskarżonego przed wszelkimi decyzjami procesowymi lub wypowiedziami organów państwa przesądzających lub jedynie wskazujących na winę danej osoby. Tego typu praktyki są niedopuszczalne i sprzeczne z tą zasadą.

Prawo do informacji prawnej, w tym prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli oskarżony nie włada językiem używanym w postępowaniu.

Każda osoba ma prawo do niezwłocznej i szczegółowej informacji, przekazanej jej w zrozumiałym dla niej języku, odnośnie rodzaju i przyczyny oskarżenia. Należy uznać, iż ta gwarancja jest niezmiernie ważna w kontekście wszystkich innych wymienionych w niniejszym tekście, bowiem w istocie od jej realizacji zależy możliwość skutecznego skorzystania z pozostałych, w tym w szczególności prawa do obrony.

W sytuacji, kiedy oskarżony nie włada językiem używanym w postępowaniu, przysługuje mu bezpłatnie pomoc tłumacza. Pomoc ta winna być świadczona na każdym etapie postępowania zarówno w kontaktach ustnych, jak i pisemnych. Co więcej, państwo jest zobligowane do kontroli jakości świadczonej pomocy przez tłumacza.

Prawo odwołania się od wyroku do sądu wyższej instancji

Kontrola instancyjna jest w Polsce co do zasady dwuinstancyjna. Wyjątkowym środkiem jest kasacja wyroku, której przesłanki uregulowane są w przepisach procedury cywilnej, karnej i administracyjnej, a która służy do zaskarżenia prawomocnego orzeczenia sądu z uwagi na obrazę przepisów prawa materialnego lub procesowego. Sąd kasacyjny

jednakże nie rozpoznaje sprawy pod kątem merytorycznym, a jedynie pod kątem względem formalnej wydanego orzeczenia.

Zakaz powtórnego sądzenia i karania za ten sam czyn (*ne bis in idem*)

Zakaz powtórnego sądzenia i karania za ten sam czyn jest to jedna z fundamentalnych zasad procedury karnej. Nikt nie może zostać powtórnie osądzony lub ukarany za czyn, za który już wcześniej został osądzony lub od którego został uniewinniony.

Przedstawione powyżej zasady nie są pełnym i wyłącznym katalogiem zasad i dyrektyw składających się na prawo do rzetelnego procesu. Należy przy tym pamiętać, że katalog ten jak i poszczególne zasady cały czas ulegają poszerzaniu, głównie za sprawą orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w związku z coraz wyższymi standardami prawnymi państw demokratycznych.

W celu pełnego zapoznania się z kwestiami prawa do rzetelnego procesu polecamy sięgnięcie po fachową literaturę w tym zakresie. W przypadku pytań i wątpliwości prosimy o kontakt z Fundacją.

Helsińska Fundacja Praw Człowieka

Warszawa, 00-018, ul. Zgoda 11

Tel. (48 22) 828 10 08

Fax: (48 22) 556 44 50

E-mail: hfhr@hfhrpol.waw.pl